

**ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΗΣ ΣΤΟΑΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ**

**ΣΕΛΙΔΕΣ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΟΣΙΟ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΒΙΟ
ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ**

ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΥΣΕΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΖΩΗΣ

ΤΕΣΣΕΡΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Από τον καθηγητή Β. Λαμπρινουδάκη

ΜΑΘΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟ

20 Νοεμβρίου – 11 Δεκεμβρίου 2007

2. Πολιτειακοί και κοινωνικοί θεσμοί: Μοναρχία και δημοκρατία, συνασπισμοί, δικαιοσύνη, τάξεις, εταιρείες κλπ. Πόλεμος και διπλωματία (εικ.1).

Το να περιγράψει κανείς περιληπτικά τους πολιτειακούς και κοινωνικούς θεσμούς των αρχαίων Ελλήνων δεν είναι εύκολο. Τα διάφορα μικροσκοπικά κράτη ανέπτυξαν βέβαια συνείδηση κοινής οντότητας. Αυτή στηριζόταν στη γλώσσα και σε κοινά πολιτισμικά πρότυπα, σε κοινά έθιμα και σε κοινές αξίες. Αυτές ήταν κυρίως η *αρετή* (εικ.2, η άρτια σωματική διάπλαση, το κάλλος, η αξιοσύνη, αλλά και η ηθική αξία – αυτή που είχαν π.χ. οι τυραννοκτόνοι – η *δίκη* – η δικαιοσύνη δηλαδή – η *ύβρις* – η υπερβολή και η προσβλητική συμπεριφορά – και η *χάρης* (εικ.3) – η χάρη δηλαδή και η καλοσύνη. Δέστε π.χ. τη χάρη που αποπνέει η στήλη της γιαγιάς Αμφαρέτης, 5^{ος} π.Χ. αι. *Το παιδί της κόρης μου, γράφει, κρατώ το αγαπημένο, νεκρή εγώ, νεκρό κι' αυτό, όπως το κρατούσα στα γόνατά μου όταν βλέπαμε μαζί ζωντανοί το φως του ήλιου*). Παράλληλα όμως οι Έλληνες διατήρησαν καθόλη τη διάρκεια της αρχαίας ζωής μεγάλο βαθμό αυτονομίας και ιδιαιτερότητας, και ως προς το πολίτευμα, και ως προς τις άλλες όψεις της ζωής. Κατ' ανάγκην λοιπόν η αναφορά μας στα θέματα θεσμών θα είναι επιλεκτική και απλουστευτική.

Ξεκινώντας από τα **πολιτεύματα** πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η **βασιλεία** καταργήθηκε στις περισσότερες πόλεις-κράτη στο διάστημα από το 700 μέχρι το 500 π.Χ. Στην Κυρήνη, την σημαντικότερη Ελληνική πόλη στη Βόρεια Αφρική (εικ.4), διατηρήθηκε μέχρι τα μέσα του 5^{ου} αιώνα. Βλέπουμε εδώ τον τελευταίο βασιλιά της Αρκεσίλα πάνω σε ένα πινάκιο που παρουσιάζει την διεξαγωγή εμπορίου υπό την εποπτεία του. Το πολίτευμα αυτό διατηρήθηκε στις βορειοδυτικές περιοχές του Ελληνικού χώρου, όπου δεν αναπτύχθηκε το σύστημα της πόλης-κράτους. Έτσι το φύλο των Μολοσσών (εικ.5, σκήπτρο αρχών 5^{ου} αι. από Δωδώνη) στην Ήπειρο διατήρησε τον βασιλιά, ο οποίος ήταν στρατηγός, δικαστής και θρησκευτικός λειτουργός. Από το τέλος του 5^{ου} αιώνα αναφέρονται πάντως κοντά του δύο άρχοντες, οι *προστάται*, που εκλέγονταν από βασιλικούς γόνους κάθε χρόνο, και *γερουσία*. Τα μακεδονικά φύλα, τα οποία και επί Φιλίππου Β' ακόμη είχαν πολύ λίγες πόλεις, ζώντας με αρχαϊκό τρόπο, ανέπτυξαν από το 700 κ.ε. μια χαλαρή ομοσπονδία υπό τον βασιλικό οίκο των Αργεαδών (εικ.6), ο οποίος εξελίχθηκε στο ισχυρό βασίλειο του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, πρότυπο των μετέπειτα Ελληνιστικών βασιλείων των

διαδόχων, όπως του βασιλείου της Περγάμου (**εικ.7**). Η βασιλεία της Σπάρτης υπήρξε μια ειδική περίπτωση, την οποία θα ιδούμε σε λίγο.

Τα κύρια καθεστώτα ανάμεσα στα οποία κινήθηκαν οι ελληνικές πόλεις ήταν τα ολιγαρχικά-αριστοκρατικά, και τα δημοκρατικά.

Ως παράδειγμα γνήσιου **ολιγαρχικού – αριστοκρατικού** καθεστώτος μπορούμε να αναφέρουμε το πολίτευμα των Θεσσαλών (**εικ.10**). Οι αγροτική κοινωνία στην οποία κυριαρχούσαν λίγες οικογένειες ευγενών μεγαλογεωκτημόνων εξελίχθηκε και εκεί με την ανάπτυξη του πληθυσμού και των τάξεων τεχνιτών και εμπόρων, ώστε να προκύψουν κοινότητες με αυτοδιοίκηση, μερικές από τις οποίες έγιναν μετά το 700 π.Χ. πόλεις. Από ψηφίσματα των μέσων του 5^{ου} αιώνα γνωρίζουμε διάφορους άρχοντες πόλεων και κυρίως τους *ταγούς*. Αυτοί προέρχονταν από τις πλούσιες αριστοκρατικές οικογένειες, όπως φαίνεται από τον ύμνο του Πινδάρου για τους Αλευάδες της Λάρισας, που «κρατούν ψηλά και τηρούν το δίκαιο της Θεσσαλίας, όπου τις πόλεις κυβερνούν κατά τον πατροπαράδοτο τρόπο οι αγαθοί». Ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* του είναι σαφέστερος: Παραδίδει ότι στις θεσσαλικές πόλεις υπήρχε εκτός από την εμπορική αγορά και μια άλλη, η *ελευθέρα*, όπου δεν επιτρεπόταν να πλησιάζουν οι γεωργοί και οι χειρώνακτες, αν δεν τους καλούσαν οι άρχοντες. Πλήρη πολιτικά δικαιώματα επομένως είχαν μόνον όσοι δεν ήταν αναγκασμένοι να εργάζονται οι ίδιοι, ενώ η εκκλησία, το σύνολο των ελευθέρων πολιτών, συνεργόταν σπάνια και επικουρικά.

Μια ιδιόμορφη, αλλά εξαιρετικά σημαντική για την ιστορία της αρχαίας Ελλάδας περίπτωση ολιγαρχικού καθεστώτος με δημοκρατικά στοιχεία ήταν η **Σπάρτη** (**εικ.9**). Η Σπάρτη μέχρι την Ελληνιστική εποχή διατήρησε το σύστημα κατοίκησης σε πέντε γειτονικές κώμες, που ενώθηκαν όμως από νωρίς (τον 8^ο-7^ο π.Χ. αιώνα) πολιτικά. Η αυστηρή νομοθεσία που αναπτύχθηκε αυτή την εποχή και αποδόθηκε στον Λυκούργο, αλλά περιβλήθηκε και με το κύρος της έγκρισης από το μαντείο των Δελφών, παγιώθηκε για τους επόμενους αιώνες. Η νομοθεσία αυτή προέβλεπε δύο κληρονομικούς βασιλείς. Η εξουσία τους όμως περιοριζόταν από την αρχή των πέντε εφόρων, που ήλεγχαν με δικαίωμα αρνησικυρίας τις αποφάσεις των βασιλέων (**εικ.10**). Οι *έφοροι* εκλέγονταν από την απέλλα, την συνέλευση των πολιτών. Η συνέλευση αυτή εξέλεγε και τη γερουσία, που αριθμούσε 28

μέλη, η οποία μαζί με τους βασιλείς ελάμβανε τις αποφάσεις. Η συνέλευση είχε δικαίωμα αρνησικυρίας για τις αποφάσεις αυτές, δεν μπορούσαν όμως τα απλά μέλη της να εισαγάγουν προτάσεις προς ψήφιση. Την συνέλευση αποτελούσαν περίπου 9.000 άρρενες πολίτες σε σύνολο πληθυσμού 36.000. Αυτά χωρίς να λογαριάσει κανείς τους *περιοίκους* και τους *είλωτες*, που περιλαμβάνονταν στο σπαρτιατικό κράτος αλλά δεν μετείχαν στο πολίτευμα. Οι πολίτες της Σπάρτης είχαν από ένα ίσο κλήρο και αποκαλούνταν χαρακτηριστικά *όμοιοι*. Απομακρύνονταν σε νεαρή ηλικία (επτά ετών) από την οικογένεια, και ανατρέφονταν ως πολεμιστές, ζώντας όλη τους την ενεργό ζωή ως στρατιώτες. Στα είκοσί τους χρόνια εθεωρούντο ετοιμοπόλεμοι και πλήρεις πολίτες, συνέχιζαν όμως να ζουν σε *συσκηνία*, δηλαδή σε καταυλισμό και να συνεισφέρουν κριθάρι, κρασί, τυρί, σύκα κ.ά. για το κοινό συσσίπιο από το εισόδημά τους. Στα είκοσι δύο τους μπορούσαν να παντρευτούν, αλλά μέχρι τα τριάντα τους δεν επιτρεπόταν να κοιμηθούν στο σπίτι τους, στο οποίο έκαναν κρυφές, σύντομες επισκέψεις για να τεκνοποιήσουν. Τον κλήρο τους έτσι τον καλλιεργούσαν οι γυναίκες και οι είλωτες. Οι γυναίκες φαίνεται ότι λόγω του ειδικού αυτού κοινωνικού συστήματος ήταν πολύ λιγότερο περιορισμένες στη Σπάρτη από άλλες περιοχές. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Ξενοφώντος για την κοινωνική πλευρά του πολιτεύματος: «... Ο Λυκούργος απαγόρευσε στους ελεύθερους πολίτες να ασχολούνται με οτιδήποτε σχετίζεται με το εμπόριο. Επέμενε να τους θεωρεί κατάλληλους να ασχολούνται μόνο μ' εκείνες τις δραστηριότητες που αρμόζουν σε ελεύθερους πολίτες». Και πιο κάτω «... δεν χρειάζονται καν να ξοδέψουν χρήματα για ενδύματα, αφού η κόσμησή τους δεν εξαρτάται από την αξία των ρούχων τους αλλά από την εξαιρετή κατάσταση των σωμάτων τους».

Στον αντίποδα του αυστηρού συστήματος της Σπάρτης εξελίχθηκε το **δημοκρατικό** πολίτευμα της **Αθήνας**. Τη δομή του πολιτεύματος αυτού γνωρίζουμε καλύτερα από όλα τα άλλα, και από την *Αθηναίων Πολιτεία* που αποδίδεται στον Αριστοτέλη, και διότι η Αθηναϊκή Δημοκρατία ανέπτυξε ένα καλά οργανωμένο γραφειοκρατικό σύστημα (**εικ.11**), το οποίο έχει αποτυπωθεί σε πλήθος ενεπιγράφων λίθων που μας σώθηκαν.

Με την διεύρυνση της κοινωνικής βάσης η δύναμη των ευγενών γεωκτημόνων που ήταν ως τότε καθοριστική, αμφισβητήθηκε, και στις αρχές του 6^{ου} π.Χ. αιώνα ο **Σόλων** με τη νομοθεσία του (**εικ.12**) δημιούργησε τις προϋποθέσεις

για την επικράτηση δημοκρατικού πολιτεύματος. Η νομοθεσία του προστάτευσε τους φτωχούς και θέσπισε την εκκλησία του δήμου, στην οποία περιέλαβε και τους φτωχούς πολίτες, τους θήτες. Ο Σόλων δημιούργησε ακόμη ένα ευρύτερο βουλευτικό σώμα, την βουλή των τετρακοσίων. Εκεί δεν περιέλαβε τους θήτες, όμως το δικαίωμα το οποίο έδωσε στην εκκλησία να αναδεικνύει τα μέλη της βουλής και τους δικαστές μέσα από το σύνολο των μελών της, ουσιαστικά καθιστούσε και τους θήτες ισότιμα μέλη της κοινωνίας, αφού μπορούσαν όχι μόνο να καταφύγουν στα δικαστήρια που θέσπισε ο Σόλων, αλλά και να αποτελέσουν μέλη τους ή να δικαστούν από όμοιούς τους.

Με την μεταρρύθμιση του **Κλεισθένη** το 507 π.Χ. επικράτησαν οι αρχές της ισονομίας και της ισηγορίας. Καταργήθηκε η παλιά φυλετική οργάνωση που αποτελούσε τη βάση της δύναμης των ισχυρών οικογενειών, και οι νέες δέκα φυλές που συνέστησε ο Κλεισθένης (**εικ.13**) συγκροτήθηκαν από μέλη που προέρχονταν από όλες τις περιοχές της Αττικής (*τριπύες* αντί *φρατριών*). Η εκκλησία του δήμου (**εικ.14**) έγινε τώρα το κυρίαρχο όργανο για τη λήψη των αποφάσεων. Από έναν αριθμό 45.000 περίπου ενηλίκων πολιτών (περ. 150.000 πληθυσμός χωρίς μετοίκους και δούλους), που περιελάμβανε γεωκλήμονες, εμπόρους και τεχνίτες, πλούσιους και φτωχούς, η εκκλησία βρισκόταν σε απαρτία με 6.000 πολίτες. Συνερχόταν στην αρχή στην αγορά, μετά στην Πνύκα και αργότερα στο Διονυσιακό θέατρο. Για τις συνεδρίες απλωνόταν από την αγορά προς την Πνύκα ένα σχοινί με κόκκινη σκόνη, ώστε κάθε εκλόγιμος πολίτης που ξεστράτιζε και βρισκόταν με κόκκινα σημάδια στα ρούχα του έξω από το χώρο της συνέλευσης να τιμωρείται (**εικ.15**). Και αυτό γιατί φαίνεται ότι θέματα έλλειψης απαρτίας ήταν συνήθη: Ο Αριστοφάνης στους *Αχαρνείς* λέγει «*ακόμη και οι πρυτάνεις δεν είναι εδώ. Θα έρθουν καθυστερημένοι, τρέχοντας, σπρώχνοντας και σκουντώντας ο ένας τον άλλο για μια θέση στην πρώτη σειρά*».

Στην εκκλησία κάθε φυλή εξέλεγε με κλήρο (πλήρης κατάργηση προνομίων) και για ετήσια θητεία 50 βουλευτές, ώστε με τις δέκα φυλές να απαρτίζεται μια βουλή από πεντακόσια μέλη. Κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα να εκλεγεί βουλευτής δύο φορές αλλά όχι συνεχείς. Ο βουλευτής περνούσε έναν έλεγχο ασκούμενο από τα μέλη της προηγούμενης βουλής πριν αναλάβει, την δοκιμασία. Ελεγχόταν αν ήταν έντιμος, αν πλήρωνε τακτικά τους φόρους, αν

είχε πάρει μέρος σε εκστρατείες, αν ήταν ευσεβής προς τους θεούς και τους γονείς του. Κατά την διάρκεια της θητείας τους, οι βουλευτές συνεδρίαζαν καθημερινά και έπαιρναν μισθό δύο αρχικά και αργότερα πέντε οβολούς την ημέρα, ως αποζημίωση γιατί εγκατέλειπαν τη δουλειά τους. Επίσης απαλλάσσονταν από εισφορές και δικάζονταν για τα αδικήματά τους από την βουλή, έχοντας ένα είδος ασυλίας, όπως και σήμερα. Η βουλή προετοίμαζε τις προτάσεις των νόμων που έφερνε για ψήφιση στην εκκλησία, η οποία και αποφάσιζε τελικά. Σ' αυτήν υπήρχε και η δυνατότητα να προταθούν διορθώσεις ή συμπληρώσεις, ένα είδος τροπολογιών. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν με ανάταση του χεριού, έχουν όμως βρεθεί και ψήφοι με διάφορα ακανόνιστα σχήματα και αναγραφή επάνω τους της φυλής και του δήμου, που πρέπει να τις χρησιμοποιούσαν σε κάποιο είδος κλήρωσης προσώπων (εικ.16). Η παλιά βουλή του Αρείου Πάγου, της οποίας τα μέλη προέρχονταν πάντα από τις ανώτερες τάξεις και ήταν ισόβια, υποβαθμίσθηκε γρήγορα σε δικαστήριο για φόνους και ιεροσυλίες, επέβλεπε ακόμη την σεμνότητα των γυναικών (αποφυγή πολυτέλειας) με τους γυναικονόμους και την εκπαίδευση των εφήβων, για τους οποίους επέλεγε τους σωφρονιστές.

Βουλή και εκκλησία αποτελούσαν τη νομοθετική εξουσία (εικ.17). Την εκτελεστική εξουσία αποτελούσαν οι πρυτάνεις και οι εννέα άρχοντες, που αναδεικνύονταν πάλι από τα δύο προηγούμενα σώματα. Από κάθε φυλή εκλέγονταν 10 πρυτάνεις, και κάθε φυλή πρυτάνευε επί 35 ημέρες, ενώ ο επιστάτης των πρυτάνεων, ο πρόεδρος τους, άλλαζε καθημερινά. Οι πρυτάνεις συγκαλούσαν την εκκλησία. Περαιτέρω εκτελούσαν τις αποφάσεις του δήμου, έλυναν όλα τα τρέχοντα θέματα της διοίκησης και δέχονταν και τους ξένους πρέσβεις στο πρυτανείο. Και για το αξίωμα αυτό υπήρχε μισθός μιας δραχμής.

Ιδιαίτερα σημαντική για τη λειτουργία του πολιτεύματος ήταν η λειτουργία των δικαστηρίων. Η ηλιαία, το μεγαλύτερο δικαστήριο, έφθανε μέχρι 1501 μέλη – ο περιττός αριθμός προβλεπόταν για την αποφυγή ισοψηφίας. Δικάζε όλες τις υποθέσεις πλην φόνων, ασέβειας προς τους θεούς και εμπρησμών, που τελούσαν υπό την δικαιοδοσία του Αρείου Πάγου. Στο δικαστήριο του Δελφινίου δικάζονταν οι φόνους τους οποίους ο άρχων βασιλεύς έκρινε ότι ήταν δικαιολογημένοι. Σ' ένα τέταρτο δικαστήριο, στο Παλλάδιον, δικάζονταν οι ανθρωποκτονίες εξ αμελείας και η ηθική αυτοουργία για φόνο. Τα αδικήματα

των βουλευτών δικάζονταν στη βουλή και πολύ σπουδαίες υποθέσεις μπορούσαν να εισαχθούν στην εκκλησία του δήμου. Δημόσιος κατηγορος δεν υπήρχε στα δικαστήρια, και κάθε πολίτης μπορούσε να είναι μηνυτής. Οι κατηγορούμενοι υπερασπιζόνταν οι ίδιοι τον εαυτό τους, επικουρούμενοι από τους ρήτορες. Οι ρήτορες, που έπαιζαν στα δικαστήρια ένα ρόλο δικηγόρου, αλλά παρενέβαιναν με την τέχνη τους να εκφέρουν πειστικό λόγο και στην πολιτική, ήταν δημόσια πρόσωπα και έπρεπε να προσέχουν, ώστε οι κοινωνικές τους σχέσεις να μη δημιουργούν προϋποθέσεις μεροληψίας. Χαρακτηριστικό είναι το επεισόδιο που παραδίδεται για τη δίκη του Αθηναίου στρατηγού *Κηφισοδότου*, που κατηγορήθηκε για τους χειρισμούς του κατά τις επιχειρήσεις στη Βόρεια Ελλάδα τον 4^ο π.Χ. αιώνα. Ο Αισχίνης έψεγε τον Δημοσθένη, επειδή έγινε κατηγορος του Κηφισοδότου, ενώ ήταν φίλος του και είχε επανειλημμένως φιλοξενηθεί παλαιότερα στο πλοίο του.

Για την κλήρωση των δικαστών και την εξασφάλιση της πλήρους αντικειμενικότητας, υιοθετήθηκε ένα περίπλοκο σύστημα κλήρωσής τους (**εικ.18**): Κάθε πολίτης κληρωνόταν ως ένορκος για ένα χρόνο και εφοδιαζόταν με ένα χάλκινο *πινάκιον*, στο οποίο αναγράφονταν τα στοιχεία του. Την ημέρα της δίκης το παρέδιδε σε αρμόδιους υπαλλήλους, οι οποίοι το έβαζαν σε ειδικό για κάθε φυλή δοχείο. Τα δοχεία μεταφέρονταν σε ένα είδος κληρωτηρίου, το οποίο ήταν μια μεγάλη όρθια πλάκα με δέκα στήλες από πολλές μικρές εσοχές, μέσα στις οποίες έβαζαν τα πινάκια των δικαστών. Κάθε στήλη αντιστοιχούσε προς μία φυλή. Δίπλα στις στήλες, αριστερά, υπήρχε χάλκινος κατακόρυφος σωλήνας με χωνί επάνω και στρόφιγγα κάτω. Ο υπάλληλος ανακάτευε πολλά μικρά κομμάτια λευκού μαρμάρου, που ο αριθμός τους ήταν ίσος προς το 1/10 των απαιτούμενων δικαστών, με κομμάτια μαύρου μαρμάρου, μέχρι να συμπληρωθεί ο αριθμός των οριζοντίων σειρών με τα πινακίδια, και τα έβαζε στο χωνί. Κατόπιν απελευθέρωνε με την στρόφιγγα ένα-ένα τα κομμάτια. Αν έπεφτε μαύρο κομμάτι, αποκλείονταν οι υποψήφιοι της αντίστοιχης σειράς. Αν έβγαινε άσπρο η σειρά κληρωνόταν. Έτσι εξασφαλιζόταν η συμμετοχή αντιπροσώπων από όλες τις φυλές, και συγχρόνως η τυχαιότητα της επιλογής τους. Αλλά και η ψήφος του δικαστή προνοήθηκε να είναι μυστική (**εικ.19**). Έχουν βρεθεί τέτοιες ψήφοι, που ήταν χάλκινα δισκάρια με άξονα στη μέση. Αν ο άξονας ήταν συμπαγής η ψήφος ήταν αθωωτική. Αν ήταν κοίλος η

ψήφος ήταν καταδικαστική. Ο δικαστής την ώρα που την έριχνε στην κάλπη – βρέθηκαν τέτοια πρόχειρα δοχεία – την κρατούσε με τα δάχτυλά του στις δύο άκρες του άξονα, και έτσι έκρυβε την ετυμηγορία του. Ο χρόνος ομιλιών στα δικαστήρια ήταν ελεγχόμενος. Έχουν βρεθεί κλεψύδρες (εικ.20), ειδικά δοχεία με οπή στο κάτω μέρος, για αργή εκροή νερού, τα οποία συνήθως άφηναν μέχρι να αδειάσουν χρόνο για έξη λεπτά.

Από την εκκλησία του δήμου εκλέγονταν και δέκα στρατηγοί (εικ.29). Οι στρατηγοί εκλέγονταν κάθε χρόνο, αλλά μπορούσαν να επανεκλεγούν απεριόριστες φορές και συνεχώς, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η συνέχεια και η αποτελεσματικότητα του στρατεύματος. Η συνεχής επανεκλογή δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για να αποκτήσει το αξίωμα αυτό καιρία πολιτική σημασία, αν ο κάτοχός του διέθετε προσωπικότητα λαϊκού ηγέτη, όπως στην περίπτωση του Περικλή (εικ.21), ο οποίος εκλεγόταν συνεχώς από το 443 π.Χ. μέχρι τον θάνατό του το 429.

Οι υπόλοιποι άρχοντες αναδεικνύονταν από την βουλή και την εκκλησία του Στη δημοκρατική Αθήνα υπήρχε και ένας μεγάλος αριθμός αξιωματούχων. Οι *αστυνόμοι* επέβλεπαν ιδιωτικά αστικά θέματα. Οι *ένδεκα*, ένα είδος επιθεωρητών εγκλήματος, ήταν υπεύθυνοι για τη σύλληψη κακοποιών και τη λειτουργία των φυλακών, και είχαν στη διάθεσή τους δημόσιους δούλους. Οι *αγορανόμοι* και οι *μετρονόμοι*, πέντε για την Αθήνα και πέντε για τον Πειραιά, επέβλεπαν οι πρώτοι την ομαλή λειτουργία της αγοράς (εικ.22), ήλεγχαν τα συμβόλαια αγοραπωλησιών και αν τα προϊόντα ήταν καθαρά και ανόθευτα, ενώ οι δεύτεροι παρακολουθούσαν μπροστά στο πρυτανείο, δηλαδή τη Θόλο, (εικ.33) την αξιοπιστία των μετρήσεων με τα φυλασσόμενα εκεί επίσημα μέτρα και σταθμά της πόλης. Οι *επιμεληταί εμπορίου* επέβλεπαν το χονδρικό εμπόριο, ενώ οι *σιτώναι* και οι *σιτοφύλακες* επιστατούσαν στον καιριο χώρο των εισαγωγών και του εμπορίου του σιταριού, καταχωρίζοντας την κίνησή του σε βιβλία. Το κράτος εισέπραττε φόρους (εικ.24) σε είδος, χρήματα ή χορηγίες. Το σύστημα όμως ήταν ευέλικτο άφηνε μεγάλο χώρο αυτοπροσδιορισμού της προσφοράς στα κοινά στον κάθε πολίτη, εκτός των περιόδων του πολέμου, όπου οι ανάγκες επέβαλλαν γενικά μέτρα. Από τον Δημοσθένη μαθαίνουμε π.χ., ότι στα μέσα του 4^{ου} π.Χ. αιώνα οι πλούσιοι εκτιμούσαν μόνοι τους την υποχρέωσή τους να καταβάλουν φόρο, και ότι

σημειωνόταν τότε καθυστέρηση μέχρις είκοσι ετών στην εκπλήρωση των σχετικών φορολογικών υποχρεώσεων.

Τα χρήματα του κράτους φυλάσσονταν υπό την σκέπη της προστάτιδας θεάς της πόλης της Αθηνάς (**εικ.25**). Στην Ακρόπολη ήσαν εγκατεστημένοι οι *ταμίαι της Αθηνάς*, αλλά και οι *Ελληνοταμίαι* που τηρούσαν το ταμείο από τους φόρους της συμμαχίας.

Οι άρχοντες στην Αθήνα λογοδοτούσαν. Για το έργο αυτό εκλέγονταν από τη βουλή οι δέκα *λογιστές*, που ήλεγχαν τη διαχείριση του δημόσιου χρήματος από τους άρχοντες (**εικ.26**). Συνδυασμένο με το αξίωμα των λογιστών ήταν το αξίωμα των δέκα *ευθύνων*, οι οποίοι εγκαθίσταντο κατά τις ημέρες των συνελεύσεων μπροστά στο άγαλμα του επώνυμου της φυλής του ο καθένας (**εικ.27**) και παραλάμβαναν πινάκια με κατηγορίες για τους απερχόμενους άρχοντες από τους πολίτες.

Ο δήμος έλαβε όμως και άλλα μέτρα για να αντιμετωπίσει την συγκέντρωση επικίνδυνης για τη δημοκρατία δύναμης σε ένα πρόσωπο. Εφάρμοσε τον θεσμό του οστρακισμού (**εικ.43**), της προσωρινής δηλαδή εξορίας για δέκα χρόνια προσώπων που πιστευόταν ότι υπερέχουν σε δύναμη εξαιτίας του πλούτου, της δημοτικότητας ή άλλης μορφής πολιτικής εξουσίας. Οι οστρακιζόμενοι διατηρούσαν τον έλεγχο της περιουσίας και των εισοδημάτων τους και επικοινωνούσαν με τους δικούς τους. Διασώθηκαν περί τα 130 ονόματα για τα 70 χρόνια που ίσχυσε ο οστρακισμός από το 488 π.Χ. κ.ε., μεταξύ των οποίων του Θεμιστοκλή, του Αριστεΐδη, του Κίμωνα και του Περικλή.

Η πολιτεία ασκούσε παράλληλα και ένα είδος κοινωνικής πολιτικής. Υπήρχε έλεγχος στις πηγές πλούτου, ένα είδος πόθεν έσχες, και οι δυνάμενοι καλούνταν να συμβάλουν με το σύστημα των *λειτουργιών* στις δημόσιες δαπάνες. Τέτοιες λειτουργίες ήταν κυρίως η *τριηραρχία* (συντήρηση και φροντίδα ενός κρατικού πλοίου), η *χορηγία* (δαπάνη για το χορό δραματικού αγώνα, **εικ.29**) και η *γυμνασιαρχία* (διατροφή και εκγύμναση αθλητών). Παράλληλα το κράτος ενίσχυε τους φτωχούς και η καθιέρωση μισθοδοσίας για τους βουλευτές και τους δικαστές ήταν ένα μέσο για την εξασφάλιση της ισότιμης συμμετοχής τους στα κοινά. Ιδιαίτερη επιδότηση είχαν οι *αδύνατοι*, δηλαδή οι ανάπηροι πολέμου. Μια ανακούφιση στη μέριμνα του κράτους για τους πολίτες του ήταν οι κληρουχίες που εφάρμοσε η Αθήνα τον 5^ο π.Χ.

αιώνα, εγκαθιστώντας σε υποτελείς περιοχές και δίνοντας κλήρο σε Αθηναίους.

Εκτός των Αθηνών υπήρχαν και άλλες πολλές πόλεις με δημοκρατικό πολίτευμα που δεν γνωρίζουμε με λεπτομέρειες. Από τη Χίο π.χ. σώζεται επιγραφή που χρονολογείται λίγο πριν το 550 π.Χ. που τεκμηριώνει την ύπαρξη βουλής από 50 μέλη. Άλλωστε σε πολλές πόλεις-κράτη υπήρξε έντονος ανταγωνισμός αριστοκρατών και δήμου και συχνές ανατροπές των καθεστώτων.

Για άλλα καθεστώτα, όπως η *τυραννίς*, τα οποία άλλωστε αποτελούσαν παρενθέσεις στην πολιτική ζωή των πόλεων, δεν μας επιτρέπει ο χρόνος να μιλήσουμε. Θα τελειώσουμε με τις σχέσεις μεταξύ των πόλεων, αναφερόμενοι στους συνασπισμούς, τη διπλωματία, τον πόλεμο και τις συνθήκες.

Οι **συνασπισμοί** μπορούσαν να είναι μόνιμοι και να έχουν ως συνδετικό στοιχείο την φυλετική ή πολιτισμική συγγένεια (ημερολόγιο, θεσμοί, διάλεκτος). Μπορούσαν όμως να είναι και ευκαιριακοί, με κορυφαίο παράδειγμα τη Συμμαχία της Δήλου, που συγκροτήθηκε εναντίον της Περσικής απειλής και εξελίχθηκε σύντομα σε ηγεμονία της Αθήνας πάνω σε πολλές ελληνικές πόλεις (**εικ.30**). Μια πιο χαλαρή μορφή συνδέσμου πόλεων ήταν οι **αμφικτιονίες**, που αναπτύσσονταν γύρω από ένα υπερκρατικό ιερό, όπως στην περίπτωση της Δελφικής αμφικτιονίας (**εικ.31**), της οποίας το κέντρο, το ιερό των Δελφών, διοικείτο από επιτροπή 24 αντιπροσώπων από 12 πόλεις.

Η συνεννόηση μεταξύ των πόλεων γινόταν με πρέσβεις. Η διπλωματία αυτή χρησιμοποιούσε πραγματικά επιχειρήματα αλλά και πλάγιες μεθόδους, όπως και σήμερα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της σπαρτιατικής πρεσβείας που έφθασε στην Αθήνα την επαύριον των Περσικών πολέμων με το αίτημα να μείνουν οι πόλεις ατείχιστες και του τεχνάσματος του Θεμιστοκλή, ο οποίος πήγε μόνος στη Σπάρτη ως πρέσβης, καθυστερώντας την απάντηση, με την πρόφαση ότι περιμένει τους συμπρέσβεις του, μέχρι να μάθει ότι τελείωσε η ανέγερση του τείχους στην Αθήνα. Η διπλωματία των αρχαίων Ελληνικών πόλεων εκτεινόταν παράλληλα και στα μη Ελληνικά κράτη. Η γνωστότερη περίπτωση είναι η εμπλοκή του Πέρση βασιλιά στα Ελληνικά πράγματα, και η *βασίλειος ειρήνη* την οποία έκλεισαν οι Σπαρτιάτες με τον Αντιαλκίδα το 386 για τις Ελληνικές πόλεις. Εάν οι διαπραγματεύσεις αποτύγχαναν ακολουθούσε

βέβαια ο πόλεμος (εικ.32). Η τεχνική του πολέμου και η εξέλιξή της δεν ανήκουν όμως αμέσως στο θέμα μας.